

הציונות, גרסת הקריביים

מפגינים בהאיטי, בחודש שעבר. השלטים נכתבו בשפה המקומית, הקריאולית צילום: אי פי

בימינו לשרדה המרכזית בחברה. אף שבמקודי הכוח האליטות נותרו אשכנזיות במוצאן, התרבות הישראלית מתאפיינת, גם אצל אשכנזים וגם אצל מזרחים, בהתמזגות מובהקת בעשורים האחרונים. מה שהיה בגדר "מוזיקת קסטות" נעשה למיינסטרים בתוכניות מוזיקה מרכזיות, וזמרים כמו אייל גולן ועומר אדם נהפכו למנסחי המוזיקה ה"ישראלית". סלנג בערבית מקבל ביטוי גם בשכבות הגבוהות (לשכתו של בני גנץ פירסמה בעבר הודעה רשמית, כי השמועות על שמאלניותה של אשתו הן חרטא). ואוכל יש-ראלי נעשה באופן מפורש לאוכל מזרחי (אפי שר לשים הכל בפיתה, שעד שנות ה-80 לא סוכסדה כמו הלחם, בטענה שזוהו מזון ערבי).

את אירופה החליפה ארה"ב כמוודל התרבותי, גם מבחינה כלכלית, ובניגוד לשאיפה הברזילאית, הדת היהודית שבה למרכז הכמה במופעים שנתפשים כמסורתיים או מיסטיים יותר – כלומר, מזרחיים. המימונה חדרה ללוח השנה כחג כלל ישראלי ושי"ס, שפרחה בשנים אלה, היא דוגמה נפלאה לקריאולוזציה: מנהיגי התנועה הם מזרחים שהתחנכו בישיבות אשכנזיות – משם בכלל יובאה התופעה החד-רדית – אך המנהיגים הדתיים שלהם שאולים מהדת היהודית בצפון אפריקה, הסלנג בערבית וקוד הלבוש אירופי.

1991 – הומו סובייטיקוס בלבנט. מאז התפוררותה של ברית המועצות עלו מהמדינות שהיו חברות בה יותר ממיליון יהודים פוסט-סובייטיים ("הרוסים"). בשלב הראשון הם התאפיינו בנטייה להסתגרות תרבותית, אך בדור השני והשלישי כבר ניכרת השפעת העלייה הזאת על התרבות והפוליטיקה הישראליות. ה"נוכח" גודל עושה את הדרך שעשתה המדינה כחג כלל-ישראלי: בפריפריה יש השפעת עות הדדיות בין התרבות ה"רוסית" למזרחית – שכן באופן פרודקסלי, כרטיס הכניסה הע"כשווי לישראליות הוא אימוץ התרבות המזרחית. דוגמה טובה לקריאולוזציה בעידן הנוכחי היא השגשוג המקצועי של שרית חדד, שמוצאה בכלל מהקווקז, שהחל כשאימצה את השפה הערבית בשיריה. לסיכום, אם בקריביים נוצרו חברות קריאוליות, בישראל מוטב לדבר על חברה שנמצאת עדיין בתהליך של קריאולוזציה. יש גורמים פוטנציאליים שיכולים לעצב מחדש את החברה והתרבות בישראל, כמו העמקת ההשפעה של העלייה מבירמה"מ לשעבר, עלייה עתידית גדולה מצרפת או מארצות הברית, המגע המתעצם עם העולם הערבי בעקבות "הסכמי אברהם" והשפעת תלבותם של הערבים אורחי המדינה. מה שחשוב לזכור הוא, שהגעגועים או השאיפות לישראל מזרחית יותר או אירופית יותר הם מרכיב פסיכולוגי ידוע בתהליך הקריאולוזציה, ואין לו היתכנות. שכן מבחינה תרבותית, למזרח הרע הראשון של ההתיישבות הציונית מעולם לא היינו כאן "רק אירופים" או "רק מזרחים" וגם לא "רק יהודים".

בקה הוא פרופסור ללימודי ישראל במכון ללימודי היהדות בהידלברג, גרמניה. המאמר מבוסס על מחקר שבקה ושילון פרסמו בכתב עת של האגודה הבריטית ללימודי המזרח התיכון, תחת הכותרת "Caribbean Zion: A creolization perspective on Jewish-Israeli cultures".

ינקו למעשה, כפי שהראה ישראל ברטל, מההיקסמות הכפולה מדמותו של הבדואי מחד גיסא ומדמותו של הקוואק מאידך גיסא. גם שיר הפינג'ן, שנתפש כערש התרבות העברית מבחינה מוזיקלית, מבוסס, למען הדיוק, על מלודיה ארמנית-עוּת־מנית; ושי-בוש של מילה שנלקחה מערבית (פינג'ן אינו כלי להכנת קפה אלא הכוס עצמה), שמתארת רטוואל בדואי, זכה לכינוי ביידיש – קרימזין. גם מאפייני הדת היהודית הושפעו מהמודל העותמני, אם כי, המעמד של הרב הראשי נקבע על ידי הבריטים דווקא. קשה גם שלא להתרשם כיצד הויקה של הפלסטינים להראם א-שריף העצימה את החשיבות של הר הכית במארג הדת היהודית.

1977 – האי הישראלי. מאז הקמת המדינה, ובעקבות הנכבה והעליות מארצות האיסלאם, הובילה הנהגת מפא"י תהליך של דה-קריאולוזציה, כלומר תהליך של הסתגרות פנים-יהודית וחיזוק הויקה למערב, בעיקר זה האירופי. כך, על רקע בידודה של ישראל מהסביבה המזרחית-כוננית, התחולל שיאו של תהליך "כור ההיתוך", שנועד ליצור את הישראלי האידיאלי ברוח חילוניות-לאומית-מערבית, בעוד הערבים אורחי המדינה מופרדים מיתר האוכלוסייה במשטר צבאי שהושת עליהם.

האירופים שהתיישבו באיים הקריביים חששו מהיטמעות וקריאולוזציה כמו שאבות הציונות חששו מלבנטיניזציה

המבט הופנה בעיקר לאירופה: האליטה הישראלית היתה אשכנזית במוצאה; צרפת היתה בעלת הברית הפוליטית העיקרית וספקית הנשק של ישראל. מעטים טסו לחו"ל, אבל היעד היה אירופה הקלאסית ("מדריך לפיד לאירופה" היה רב המכר התיירותי הראשון). מוזיקאים נחשבים הושפעו מהשאנסונים (יוסי בנאי) או מהביטלס. מוזיקה מזרחית נחשפה כנחותה והופנתה לעולם הקסטות. ה"לוח" של אמנים נחשבים היה לזכות באירוויזיון, שאליו התקבלנו לראשונה ב-1973.

דור סופרי המדינה הושפע מהאוונגרד האירופי וגם האמנות היתה אירופית בצבינה, מגמה שבאה לכיטוי "באופקים חדשים" (קבור) צת אמנים שפעלו בקום המדינה ועד שנות ה-60). מכבי תל אביב בכדורסל החלה לשחק באירופה, ועולם הכדורגל רק חלם על כך וניסה להתקבל. גם היחס לדת התאפיין בצביון מערבי: החילוניות נתפשה כמתקדמת, המסורת תיית כעמדה לא מגובשת והדתיים ככאלה שנימצאים בפניגור לעומת המודרנה. במסעדות נחשבות הגישו המבורגרים או שניצל.

1977 ועד ימינו – האומה המזרחית. שני נויים דמוגרפיים והמהפך הפוליטי שהביא את הליכוד לראשונה לשלטון, תרמו לעלייתם של המזרחים ככוח תרבותי הדומיננטי. מבחינה פוליטית, המזרחים כרתו ברית עם הימין האשכנזי בגיוון (חילוני, דתי, חרדי) ושימרו את הימין בשלטון, והמעמד הבינוני המזרחי נעשה

אבי שילון ויוהנס בקה

שה להתעלם מכך שבעשורים האחרונים החברה הישראלית עוברת תהליך של התמזרות, שניכר בהקשרים תרבותיים של מוזיקה, אוכל, שפה, סגנון דתי ועוד. אלא שבעוד שהתהליך נתפש אצלנו כחלק מהמאבק האשכנזי-מזרחי, או השינויים ביחסי הכוח ביניהם, ניתן להבין את ההתמזרות הזאת גם כתוצאה של תהליך עמוק יותר.

את התפתחותה של החברה הישראלית מאז ראשית הציונות מקובל לנתח לפי שלוש פרדיגמות עיקריות: הראשונה מצביעה על האלמנט ה"הישרדותי": התרבות הישראלית בנויה על המתח והמוזיגה בין מה ששרד מהתרבות הגלותית באירופה, ומה שנותר מהתרבות בארצות האיסלאם (כפי שאמר פעם יועז הנדל, "הגיעו לכאן אנשים עם מנטליות של דרבוקות, ואנשים עם מנטליות של קונצרט בווינה"). הפרדיגמה השנייה, המכונה "הפרדיגמה הכנענית", טוענת ליצירה חדשה. כלומר, יש להדגיש בעיקר את הקרע בין התרבויות היהודיות בגולה לבין התרבות העברית שהתפתחה בארץ כתוצאה מהמפגל הציוני. הגישה השלישית מזהה ניכוס תרבותי: מה שנוצר כ"ישראלי" נלקח במידה רבה מהערבים הפלסטינים – אוכל, מוזיקה ושפה, כמו גם ניכוס האדמה עצמה.

אנו מציעים פרספקטיבה שונה, שמבקשת לבחון את התרבות הישראלית במגוון תחומים: מהשוואתה לגולה (שם היינו יהודים-ערבים ויהודים-אירופים) ולעולם המערבי (וילה בנג'ונגל), או למרחב המזרח-תיכוני (כפי שאמר פעם טומי לפיד: "חשבתם שאנחנו כבשנו את טול כרם, מסתבר שהיא כבשה אותנו"). את חננו מציעים להבין את התרבות הישראלית באורחיה האירופיים (שם היינו הקריביים דווקא). גם שם קיימות חברות שהתעצבו מתוך מפגשים לא מתוכננים ובלתי מושלמים בין קבוצות שונות, בתהליך שכלל קולוניאליזם, הגירה, התיישבות ומאבק בין ילידים למתיישבים על זיקה לטריטוריה ובעלות עליה. במילים אחרות: כדי להבין את החברה והתרבות הישראלית יש להרחיק את המבט עד לג'מייקה, למשל, שגם היא נוצרה בתהליך של קריאולוזציה. ואמנם, הדמיון בין תהליך ההתפתחות של החברה הישראלית-היהודית לבין מה שהתרחש בקריביים מפתה להשוואה. כמו שם, גם בספור הציוני אפשר למצוא את הילידים (הפלסטינים והיהודים שהיו כאן לפני הציונות); הקולוניאליסטים האירופים, הפחות אריותר לבנים (הציונים אמנם הגיעו מאירופה, אך שם הם נחשבו יוצאי המזרח, ורק בארץ עברו האשכנזים תהליך של "הלבנה עצמית"); מהגרי העבודה שהקולוניאליסטים הביאו (המוזרחים); והקריאוליים (אלה שנולדו לתוך הסיטואציה, כלומר הצברים).

אמנם ניתן להתווכח אם הציונים שבאו מאירופה הם אכן קולוניאליסטים במובהק, ואם המזרחים באו רק ככוח עבודה זול או כמסגרת כיסופיהם לציון. אבל הדמיון לחברות הקריאוליות חזק גם בהקשר של השוואה בין החשש של אבות ההתיישבות האירופית באיים הקריביים מהתבוללות בתרבות "הטרונית" המקומית, שנתפשה כנחותה, לבין החשש של מנהיגי הציונות, מהרצל ועד בן-גוריון, מפני "לבנטיניזציה". ובשני המקרים, למרות החששות התוצאה היא חברה הרבה פחות אירופית ממה שהאבות המייסדים רצו או דימינו לעצמם.

בחרנו לחלק את השינויים בדיוקן התרבותי של החברה הישראלית בהתאם לארבע תקופות, שמעידות גם על שינויים אידיאולוגיים ודמוגרפיים, ותמורות ביחסי הכוח בין הקבוצות השונות:

1882-1948 – עידן "הבית העברי". כך אנו מכנים את התקופה הראשונה, מאז העלייה הציונית הראשונה ועד הקמתה של מדינת ישראל. בתקופה זו המיעוט האשכנזי שהגיע מאירופה בא במגע בעיקר עם הרוב הפלסטיני וספג ממנו אלמנטים תרבותיים בהקשרים של שפה, ריקוד, אוכל, אמנות ולבוש. תופעות שנחשבות "עבריות", כמו ארגון "השומר",